

Драган Б. Лакићевић
Српска књижевна задруга

УДК: 821.163.41.08-13:398

ЈЕЗИЦИ БАНОВИЋА СТРАХИЊЕ – ИДЕНТИТЕТ ЕПСКОГ ЈУНАКА

Апстракт: Један од најпознатијих јунака једне од најпознатијих српских јуначких песама, Бановић Страхиња, у најбољој варијанти коју је Вуку испевао Старац Милија, зна четири језика. Овај рад се бави функцијом тих језика у структури песме и у портрету њеног главног јунака. Језици које Бановић Страхиња говори део су његовог лика, али и идентитета, који се односи у исто време на идентитет језика, јунака и народа у контексту епске поезије.

Кључне речи: језик, Бановић Страхиња, Старац Милија, Вук Караџић, Косово, варијанте, турцизми, прерушавање.

Најбољу варијанту песме „Бановић Страхиња” певао је Вуку Старац Милија у Крагујевцу 1822. године.

Једну од најлепших српских јуначких песама (Караџић 1895, 253) краси и један од најлепших и најсложенијих јунака наше епике. Његов лик обликује и његов језик.

Језик Бановића Страхиње има узвишеност његовог витешког лика. Припремајући га за посету тазбини – Југовићима, у престоном граду Крушевцу, Старац Милија Страхинића и његовог коња опрема као изузетну витешку фигуру („Уд’ри на се дибу и кадифу, / Поноситу чоху сајалију, / Што од воде чоха црвенија, / А од сунца чоха руменија”). На крају тог темељног описа стоји стих: „Окити се један српски соко”.

Један српски соко, издвојен и усамљен као мало ко у нашој поезији, ускоро ће се запутити у Косово поље притиснуто Турцима које је довео сами цар: „Сву је турску силу подигао, / У Косово поље искупио, / *Пришискао* све поље Косово, / Уватио воде обадвије: / Покрај Лаба и воде Ситнице / Све Косово сила *пришиснула*, / Кажу, сине, и причају људи: / Од мрамора до сува јавора, / Од јавора, сине, до Сазлије, / До Сазлије на ћемер ћуприје, / Од ћуприје,

сине, до Звечана, / Од Звечана, кажу, до Чечана, / Од Чечана врху до планине / Турска сила *йриџисла* Косово.” Песма инсистира на *йриџиснуџом* Косову. У *сито хиљада* разне војске – са звучним именима, у звучној топографији Косова, усмени певач наглашава Страхинићев идентитет: „један српски соко”.

Кад пусти јунака да угази у турску ордију, тада се и певач плаши да га не изгуби: „Иде *бане* по пољу Косову, / Иде *бане* на четири стране, / Тражи *бане* силна Влах-Алију, / Ал’ не може *бане* да га нађе; / Спушти с’ *бане* ка води Ситници...” Убрзаним реторским понављањем речи „бане” у епском вокативу, Старац Милија дочарава драматичност и искидану појавност прерушеног српског витеза у Косову препуном османске војске.

Прерушен није само јунак, него и његов језик. Он је, још у Крушевцу, Југовићима рекао да ће у Косову говорити другим језицима: „Ко гођ стане с нама говорити, / Стане турски, окрене мановски, / Ја с Турцима могу проговорит’, / Могу турски, и могу мановски, / И арапски језик разумијем, / И накрпат ситно арнаутски.”

Зашто је за песму, певача и јунака важно да Страхинић зна четири језика? *Мановски* језик – вели Драгутин Костић – јесте „говор *Манова*, Турака из области Манисе (Магнезије) у М. Азији”. Костић додаје и тумачење речи *на-крџаџи*: „можда, ’на арнаутски’, баш као прави *Крџаџи* тј. Арнаути, по тајном – ’бошкачком’ – говору; иначе, *накрџаџи(и)* тј. говорити којекако; *ситно* (арнаутске су речи најчешће кратке, од једног слога) *арнаутски*” (Костић 1937: 71).

Осим мановског, наш јунак зна турски, арапски и арнаутски језик. Најмање толико језика говори се у турској сили која је притисла Косово и представља тамни облак над српским земљама.

На турском језику, Страхинић назива „селама” и усамљеном дервишу под усамљеним чадором покрај реке Ситнице. Стари дервиш њему одговара на звонком српском, епском језику: „Да си здраво! дели Страхин-бане / Од малене Бањске крај Косова.” Турчин је препознао српског витеза и сетио се његових добрих дела, али и његовог језика. Његову посебност, моралну и језичку, посебно истиче турска сила у којој се обрео, у којој се говори на разним језицима: „Да сам саде на Голеч-планини, / Да те видим у царевој војсци, / Познао бих тебе и ђогина, / И твојега хрта Карамана.”

У турској ордији, идентитет прерушеног витеза представља, више од свега, његов језик.

Кад су се препознали и подсетили на некадашње сусрете, дервиш се обраћа Страхинићу према његовим делима, више него према његовој опреми: „Ти соколе, Страхинићу бане...” А када бан упита за прелаз преко Ситнице, у дервишевом исказу он је, опет, „српски соко”: „Страхин-бане, ти соколе српски! / Твоме ђогу и твоме јунаштву / Свуд су броди, ђе гођ дођеш води.”

Још од *Рибања и рибарској њријоварања* (Хекторовић 1934, V), 1556. године, усмени песник има свест о идентитету свог певања: језика, стила, стиха. Двојица рибара, Паској Дебеља и Никола Зет певају хварском властелину Петру Хекторовићу почаснице и бугарштице:

„рецимо по једну, за врме минути
бугаршћину средну, и за труд не чути
да *Србским* начином, мој друже примили
како меу дружином, *вазда* смо чинили.”
(*Рибање* 517–520).

Српским начином Паскоје пева о Марку Краљевићу и брату му Андријашу, потресну поему о највећем јунаку српске покосовске епике, једну од оних које проничу у психо-емотивну грађу средњовековног витеза и човека.

Рибари певају *српским начином* – како су *међу дружином вазда* чинили.

Српски начин је српски језик, српски стил и српски стих. Може се односити и на српску тему. И српски обичај, зар не?

У песми о Бановићу Страхињи издваја се *српски соко* – јунак, али и његов језик, уоквирен језицима које Страхињић зна: *џурски, мановски, арайски, арнаујски*. Његовом лику, подвигу и моралу био је потребан још један идентитет – језички.

Језички лик Страхињић није добио у песми дугога стиха, која је претходила Вуковој (Милијиној) варијанти (Богишић 1878, 106). Она има 131 стих.

Пре Вукове варијанте (Старца Милије), није се помињало јунаково знање страних језика.

У двама доцнијим варијантама ове песме, испеваним очигледно под утицајем Вукове песме-лектире, друкчије се схвата питање страних језика главног јунака. У варијанти „Бан Страинић” Новице Шаулића (Шаулић 1933, 38 и 41) стоји да „Бане знава дванаест језика” (стих 464). У епизоди са старим дервишем, пак, стоји да је дервиш Страхињића научио језицима (стихови 564–570).

Прву своју варијанту песме „Бановић Страхиња” записао је Андрија Лубурић од Мирка Бабића из села Драговољића код Никшића, а овај ју је научио „од старог дробњачког гуслара Барја Карацића из села Петњице у Дробњаку” (Лубурић 1941, VI, 15 и 39). И у тој варијанти стари дервиш је Страхињића учио стране језике: „Док сам тебе, бане, научио, / Научио турски и мановски” (стихови 554–555). Другу варијанту „То исто, али друкчије”, певао је Лубурићу „чувени морачки гуслар Мишур Дуловић”, који је – вели Лубурић – знао „преко стотину” песама. У његовој варијанти, мајка каже Страхињићу да су злотвори који су му похарали двор говорили страни језик: „Џемрагу, нашки не знаваху” (стих 346). И његов дервиш је бана научио дванаест језика (стихови 413–414).

Баново знање страних језика, међутим, било је потребно због композиције песме: приказати његову усамљеност у турској многојезичној ордији.

Та појединост била је потребна, а та композицијска димензија доступна, само Старцу Милији. Како га је издвојио по подвигу, тако га је издвојио по језику. Споља прерушен, Страхинић у Косову пуном Турака поседује идентитет свог витешког лика и – језик. Таквих јунака нема више ни Милија: они из „Женидбе Максима Црнојевића” и они из „Сестре Леке капетана” имају славна имена, али се само за Страхинића, на крају песме, могло рећи: „Помало је такијех јунака, / Ка’ што бјеше Страхинићу бане.”

Страхинић у ордији страних војника и њихових језика има свој посебни идентитет. Другу врсту идентитета, моралног, сачувао је међу Србима, на двору славних Југовића.

И у другој великој песми Старца Милије, „Женидба Максима Црнојевића” (Караџић 1895, 516) налазимо идентитет српских јунака међу туђинима. Главног јунака, трагичног Максима, коме су красте нагрдиле лице – међу сватовима у земљи латинској замењује други јунак, Милош Обренбеговић. И он је био прерушен, промењеног идентитета. И он је био марионета части коју је требало сачувати. У тој трагедији гордости, према замисли Старца Милије, цео народ „сломио се” преко мора. Милија је мислио о идентитету оних који се губе, уопште у мноштву, у овом случају у туђини – међу страним језицима. Кад се преруше споља, могу променити идентитет изнутра. Отуд оно песниково звучно инсистирање на „бане” у Косову.

Главна димензија унутрашњег идентитета јесте језик. Пуна *герџа*, не само у „Женидби Максима Црнојевића”, него и у „Бановић Страхинић”, драма идентитета – моралног и сваког другог, опседала је Вуковог певача из Колашина, Старца Милију. Идентитет тројице епских јунака доведен је у питање и у Милијиној песми „Сестра Леке капетана”: Милош, Марко и Реља – у очима главне јунакиње нису онакви какве их представља поезија. Она, односно песма, даје додатне компоненте њиховим епским портретима. Тај идентитет јавља се у оба похода – Црнојевића у Латине, Страхинића у Косово притиснуто Турцима. Страхинићев идентитет има и елементе језика.

Песма о Бановићу Страхинићу збива се уочи Косовског боја, на самом рубу Косова. Она слути бој чије размере одлично зна Вуков певач. Певачи Вукови често су одлично осећали историју: Филип Вишњић слободу, Старац Милија трагедију: „Али, несрећа брзо ходи. Хладан косовски ветар душе и кроз ову песму” – пише Иван Димитријевић (Димитријевић 1930: 11). На рубу опстанка је народ, на рубу опстанка је језик. Као турска сила, тако је Косово притиснуо турски језик. „Та турска сила” – наставља Димитријевић – „која долази да зада последњи ударац српском царству, прегазила је његову Бањску и створила могућност да несрећни Страхинић преживи тешку трагедију бола и поноса, да са највеће среће доспе у највећи јад, из кога ће изаћи велики, свет и загонетан.” Исто што и јунаку, догађа се његовом народу и језику.

Зато усмени певач обдарије јунака знањем језика.

*

Српске јуначке песме пуне су турцизама и њиховог колорита. Велики певачи употребљавали су их на правим местима. У песми Старца Милије ове речи су спољни део стварности – јуначке опреме, укупног света који окружује српског витеза.

Ево неколико примера:

„Уд’ри на се дибу и кадифу” (стих 22). „*Диба* је” – вели у Рјечнику Вук – „скупа свилена тканина, у коју је злато уткано, брокат” (Караџић 1896: 123). Ђорђе Поповић пише да је диба „персијско-турска реч, која значи: свилена материја, златотканица, порфира. Ср. што је примећено код *азгија*” (Поповић 2014: 199) – Кадифа је, по Вуку, *велуг* (Караџић 1896: 26). По Поповићу, „од турско-арапскога *каџифеј*, или у обичном говору кадифе, аксамит, рутав простирач” (Поповић 2014: 162). Драгутин Костић кадифу тумачи као „сомот, велур” (Костић 1937: 71).

„Поноситу чоху сајалију” (стих 23). Вук вели да је *сајалија* пурпур, црвена боја (Караџић 1896: 682). Поповић: „ову реч могли смо и ми и Турци узети од Италијана; *саја* означава особито својство чохе, чисту чоху; а млетачка саја скерлет је врло чест, који употребљавају за путничке огртаче; ср. италијанско *саја*” (Поповић 2014: 248).

„Зета воде на френђију кулу” (стих 37). Вук *френђију* не тумачи. Поповић пише да је „од турскога *френи*, франачки, француски, дакле кула саграђена на франачки начин” (Поповић, 2014, 127). Д. Костић додаје да је то „двор (замак) зидан по ’френском’ (француском, западноевропском) начину” (Костић 1937: 68).

„Мезил стиже и бијела књига” (стих 81). *Мезил* је „јахаћа пошта, пошта уопште; од арапскога *мензил*, место где се с пута сврће, место где се путник заустави, страња, гостионица, станица, обданица, пошта” (Поповић 2014: 205). Костић додаје још да је мезил хитна пошта (Костић 1937: 69).

„А везире, несретне већиле” (стих 96). *Везир* је „арапска реч, значи: који помаже носити терет, државни министар, долази од арапскога *везр*, *визр*, ношење терета, подношење терета, ношење уопште, терет, грех, кривица, злочин који ће се рачунати на дан општега васкрсења ономе који га учини” (Поповић 2014: 302). Костић додаје да је везир „највиши доглавник султанов; командант армије” (Костић 1937: 69). Већил је, по Вуку, *vicarious*; по Костићу, султанов намесник, заступник. Поповић: „од арапскога *векил*, повереник чији за какав посао, заступник, одасланик, пуномоћник; *векил* је и једно од имена божијих” (Поповић 2014: 301).

„Под број, сине, на тефтере кажу” (стих 112). *Тефџер* – „од арапско-персијско-турскога *дефџер*, у обичном говору *џефџер*, књига од примања и издавања, записник, списак, споменница, таблица за писање, бележница. Али и Арапи,

Персијанци и Турци имају ту реч од грчкога *γυφίτερα*, но ми смо је примили преко Турака у том облику” (Поповић 2014: 283).

„Некакога Туку и Манџуку” (стих 127). „Тука, можда од *Туика*, једног од туркменских племена од којих се формирала турска нација; *Манџука*, уопште Монголац” (Костић 1937: 70). Поповић додаје како „Турци веле, да на крај света има народ, који се зове *Јеџуи-и-Маџуи*, па отуда је постало *Манџука* (Magog?), чиме се хоће да означи народ бог те пита са које даљине” (Поповић 2014: 197).

„А царева грдна хаинина” (стих 200). Вук вели да је *хаин* „невјеран човјек, издајица (Карацић 1896: 825). Долази „од арапскога *hhair*, неверан, неблагодаран, издајник” (Поповић 2014: 134). Костић додаје реч *огметѝник* (Костић 1937: 71).

„А на ноге меневиш чакшире” (стих 209). *Меневиш* је „од персијскога *менекше*, љубичасто” (Поповић 2014: 203). Костић додаје да је *меневиш* – *йлавкаси* (Костић 1937: 71).

„За сеиза ни хабера нема” (стих 265). Сеиз, по Вуку, *servus stabularius* (Карацић 1896: 696). По Поповићу, „од арапскога *саис*, у обичном турском *сеис*, коњушар” (Поповић 2014: 255). *Хабер* је, по Вуку, глас. „Од арапскога *hhaber*, глас, вест, дознавање, пророков глас” (Карацић 1896: 133). Костић додаје *бриа*, *мар* (?) (Костић 1937: 71).

У ових десет стихова и дванаест примера огледа се колорит турцизама песме Старца Милије. У том обиљу источњачке лексике светли и српски језик.

ИЗВОРИ

Богишић 1878: *Народне њјесме из сѝарији, највише ѝриморских зајиса*, скупио В. Богишић, Београд, Гласник Српског ученог друштва, друго одељење, књига десета, песма број 40.

Карацић 1895: *Срѝске народне њјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић, књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије, друго државно издање, Београд: Штампарѝја Краљевине Србије.

Хекторовић 1934: Петар Хекторовић, властелин хварски, *Рѝбање и рѝбарско ѝриѝварање*, Београд: Геца Кон.

Шаулић 1933: *Срѝске народне њјесме – Косово*, књига I, свеска V, из збирке народних пјесамa Новице Шаулића, Београд: Штампарѝја „Дом”.

ЛИТЕРАТУРА

Димитријевић 1930: Иван Р. Димитријевић, *Заѝонетѝка о Сѝрахѝнићу*, Београд: Јединство.

Караџић 1896: *Српски рјечник, исџумачен њемачкијем и лајтинскијем ријечима*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, У Биограду, у Штампарии Краљевине Србије.

Костић 1937: Драгутин Костић, *Тумачење Друје књије Српских народних њјесамa Вука Сџи. Караџића*, Београд: издање и штампа Државне штампарије.

Лубурић 1941: Андрија Лубурић, *Бановић Сџрахиња* (1389), Београд: Млада Србија.

Поповић 2014: Ђорђе Поповић, *Речник ѡџурџизамa* (према: *Турске и исџочанске речи у нашем језику*, 1884), Београд: Партенон – Српска књижевна задруга.

Dragan B. Lakićević
Serbian Literary Association

LANGUAGES OF BANOVIC STRAHINJA – THE IDENTITY OF THE EPIC HERO

Summary: In the famous version of the poem that was sung to Vuk Karadžić by the oral poet the old man Milija, Serbian epic hero Banović Strahinja goes to retrieve his abducted wife. Before he heads out to Kosovo, swarming with the Turkish army on the eve of the fateful battle, he disguises himself as one of the Turkish warriors. He tells his wife’s brothers, Jugović knights, Kosovo heroes in their own right, and his father-in-law, Jug Bogdan, that he speaks the four languages and that he will use this knowledge to communicate with Turkish soldiers and to disguise. This essay rests on the belief that the poet needs this knowledge of four languages both for the sake of the composition of the poem as well as to construct the identity of the protagonist, who is to be assimilated into the vast Turkish horde – as will his entire people be absorbed into the ocean of the Turkish empire. Examples of Turkish words illustrate both the languages Banović Strahinja speaks, as well as the picturesqueness of the Turkish force in Serbian Kosovo.

Key words: language, Banović Strahinja, the old man Milija, Vuk Karadžić, Kosovo, variants, Turkish words, disguise.